

Бібліотечка
«Придніпровського
наукового вісника»

**ФОРМУВАННЯ
І ДІЯЛЬНІСТЬ
ТВОРЧОЇ
ОСОБИСТОСТІ**

Секція І. Філологія

ВІСНИК
ПРИДНІПРОВСЬКОГО
НАУКОВОГО
ВІСНИКА

ХОРОЛЬСЬКА Т. А.

СУЧАСНЕ СОЦІАЛЬНЕ ВІДЧУЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ КРЕАТИВНОСТІ СУБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ

Сьогодні в нашому суспільстві відбуваються певні зрушення, які справляють враження засад для зняття соціального відчуження, викликаного до життя попередніми етапами розвитку. Чи ж дійсно зараз існують реальні можливості та всі необхідні умови для виявлення та використання творчого потенціалу кожного громадянина нашого суспільства у всіх сферах життя?

Для того, щоб відповісти на це глобальне питання, виникає потреба звернутися до з'ясування ще цілої низки питань: що таке відчуження? які його витoki та природа? які об'єктивні та суб'єктивні фактори сприяють його виникненню? в яких найголовніших формах проявляється відчуження, порушуючи усталений, актуальний стан тієї або іншої сфери людського життя?

Тут перш за все, як мені здається, слід зробити певні зауваження відносно відчуження як явища та його категоріального визначення.

Як поняття відчуження означає наявність такого соціального процесу, в якому діяльність людини та її результат перетворюється в самостійну об'єктивну силу, яка владарює над нею (1, 472). Як явище відчуження визначається найчастіше з появою процесів негативного характеру та їх руйнівних функцій. І це вірно. Але таке сприйняття відчуження поставило би під сумнів складність, багатовимірність та неоднозначність цього феномену. А, зважаючи на реальність сьогодення, позбавило б людину можливості хоча б теоретично оптимізувати своє життя і діяльність.

Тож бо, чи вірно визнавати соціальне відчуження виключно феноменом негативного гатунку?

Відчуження має подвійну природу і характер. З одного боку, воно є історично закономірним об'єктивним процесом розгортання людської діяльності, бо витокom

його вважають відносно уособлення людських індивідів та характер їх взаємин з соціумом. Саме тому, що відчуження має реальні об'єктивні засади в самій людській діяльності воно повинне розглядатися, оцінюватися і сприйматися як життєва необхідність, з якої випливає позитивне свідчення про потенційні здібності та спроможність людини до уособлення як творчого самовиразу та самовіддачі в процесі освоєння світу.

Професор С. Б. Кримський зауважує, що уособлення, персоніфікація індивідів повинні конституювати людяність завдяки наявності трьох родових чинників людини. Серед них чинник праці (діяльності), який стає суб'єктом «космогонії» різних світів та вищих вимірів екзистенції; чинник соціуму, який визначає внутрішній світ особи; та свідомість, що розкриває людину як породження безодні, невичерпного смислового зондажу життя (2, 40).

Отже, відчуження, що призводить людину до уособлення, творчого самовиразу та самовіддачі є активним засобом та шляхом самотворення особистості.

Але нерідко з першим та другим чинниками пов'язані такі явища та стани життєдіяльності людини як ворожа віддаленість один від одного, така їх відокремленість, наслідком якої є неконтрольована діяльність, закріпачення та закабалення людини. В таких умовах людина, особистість втрачає реальні можливості не тільки творити, а й можливість користуватися наслідками своєї праці. Трапляється таке тоді, коли діяльність індивідів набуває значення та незалежного існування, тобто стає об'єктивним процесом з негативним відтінком (значенням).

Найпершим свідченням цього є присвоєння наслідків творчих зусиль окремих індивідів соціумом, який невпинно структурується та компаративізується. Разом з цим відбувається переструктурування чинників визначення людяності в людському бутті - вона визначається не стільки власним уособленням, скільки всезагальним людським єднанням, кооперативною поведінкою людей. Тому в цьому випадку уособлення, як вже зазначалось, набувши значення об'єктивності, буде певним чином гальмувати креативну діяльність людей.

З третім чинником людяності, тобто з свідомістю людини, асоціюється інша, суб'єктивна сторона відчуження. Певний психічний стан, свідоме прагматичне в тому числі, відношення до своєї діяльності, її наслідків, відношення до світу в цілому, супроводжується такими суб'єктивними відчуттями, як почуття задоволення та страждання, гордості та провини, влади та безсилля. Таким чином, й інший бік відчуження також неоднозначний, не виключно негативний, а має й позитивний зміст та значення.

До позитиву відчуження в такому аспекті його розгляду слід віднести аксіологічне осмислення людиною своїх вчинків, що надто важливо для збереження людяності та самовдосконалення і розвитку особистості, бо в такому разі не виключається, а, навпаки, передбачається добровільне самоусунення та самозречення від негативного заради здобуття внутрішньої свободи та гідних людини способів життєдіяльності. Однак за умов, коли порушуються зв'язки між внутрішніми та зовнішніми обставинами, коли не співпадають бажання (цілі) людини з можливостями їх реалізації, коли законні очікування та виправдані наміри особистості поглинаються бюрократичними постановами та вказівками, відчуження стає деструктивним, підриває моральні засади життя людей та викликає у них такі ж деструктивні нахили, як ознаку появи негативної креативності суб'єкта соціальної дії. І це надзвичайно прикро. Бо ж відомо, що найголовнішим самовизначенням особистості є вибір між добром і злом, завдяки яким «здійснюються ітерації людської свободи» (2, 41). А з втратою гідності, етичних засад життя, особистість маргіналізується, втрачає неповторність свого власного способу життя та місця в ньому, опиняється за межами «ціннісно-сміслового інтер'єру життя» (2, 41).

Створені ж самою людиною різноманітні соціальні структури та інституції замість того, щоб виконувати компенсаторні функції в її самовіддачі, замість того, щоб нейтралізувати людське самознищення засобом підтримки соціально-ціннісного визначення особистості, часто густо виконують руйнівну роботу.

Особливо це відчутно тоді, коли різні соціальні структу-

ри намагаються виступати в ролі надособових утворень, приписуючи собі наслідки діяльності багатьох людей та паразитуючи на цьому. В таких випадках об'єктивні характеристики відчуження з їх позитивним відтінком втрачають своє значення, а його негативні аспекти набувають домінуючого характеру. Відчуження стає вузлом життєвих протиріч, котрі так або інакше потрапляють до свідомості людини та, звичайно ж, накладають свій відбиток на людську діяльність, культуру, виховання, освіту, мистецтво, людське життя в цілому.

Тобто відчуження проникає в різні сфери життя і набуває форм не тільки економічного, політичного і, що найстрашніше, духовного відторгнення людини від життя, проявляючись у її розпачі, безсиллі, бездіяльності, втраті сенсу буття.

Але найчастіше сьогодні, принаймні в нашому суспільстві, у глухий кут відчуження один від одного людей заганяє вибір «мати», який прирікає їх на спалення власного життя заради володіння (Е. Фромм). Відвернення від негативних наслідків егоїстично-прагматичних дій потребує іншого вибору - вибору «бути», який спонукає людей до активної взаємодії.

Однак цим відчуження не вичерпується. Воно торкається багатьох сфер індивідуально-особистісного та суспільного життя, має багатоманітність свого прояву. Скажімо, технологічне відчуження, яке характеризує сьогоднішнє ставлення людини до досягнень науки і техніки. Однобічність розвитку науково-технічного прогресу, не завжди співвіднесеного з моральними орієнтирами та загальнолюдськими цінностями, обертається як по відношенню до окремої людини, так і до людства в цілому, не менш жажливими наслідками, ніж вище згадуване економічне відчуження. І констатація того, що «у світі, який збожеволів, науково-технічний прогрес навряд чи може бути чимось іншим, ніж відчайдушною спробою зробити пекло більш пристосованим місцем проживання», заслугове на сприйняття як цілком логічної (3, 314).

Не меншу пасивність та безвихідь сучасної людини зумовлюють екологічне, моральне, національне та політичне відчуження. Досить, стосовно останнього пригада-

ти недавні вибори до Верховної Ради України, які висвітлювали завуальоване соціально-політичне відчуження між громадянами та владою.

Але особливу увагу соціально-гуманітарне пізнання, як на мій погляд, повинне приділити дослідженню такого різновиду відчуження, як відчуження сучасної людини від культури, причому настільки загостреного, що західною парадигмою мислення воно оцінене навіть як «культурний шок» (М. Коул, А. Тоффлер, П. Козловські та ін.).

Що таке «культурошок»? Це перш за все залучення невідповідної людини до сприйняття не тільки чужої культури, а й до сприйняття нового у власній (національній) культурі та в культурі сучасної епохи.

Чим загрожує «культурошок» людині сьогодення? Найперше - він підводить людину до невірної тлумачення реальності та створення різноманітних міфів, утопій, які «осідають» в суспільній свідомості завдяки відповідним засобам культури. Далі «культурошок» позбавляє людину спроможності адаптуватися у випадку зникнення знайомих факторів та появи невідомих і незрозумілих. Адже загально визнаним сьогодні є занепокоєння людини, зануреної в безперервне зростання субкультур, та неможливість конструювання власної ідентичності. Людині загрожує, за висловом А. Тоффлера, «суперизобилие» (рос.) себе. А, як відомо, максимілізація, між іншим, як і мінімізація, не завжди забезпечує свободу (а значить творчість), оскільки вибір може виявитися перевибором, а свобода обернутися неволею (4, 258).

Звичайно, можна було б покластися в цьому випадку на особистісну самоактуалізацію і нібито вийти з стану песимізму та безладу. Але ж не слід забувати про те, що, окрім позитивного значення («Кожен унікальний і неповторний», «Створи свій стиль і насолоджуйся життям»), самоактуалізація може набувати й негативного характеру тоді, коли ігноруються соціально-прийнятні позитивні життєві стилі. Підставою цій тезі слугує стан сучасної моди, мистецтва, побуту, доведені до абсурду, модуляризму та ман'єризму (К. Юнг). До речі, зовсім незайвим у цьому контексті було б нагадати досить змістовне визна-

чення самоактуалізації людини А. Маслоу як руху від прийдешнього, недійсного до дійсно істинного.

Більш того, «культурошок» удвічі підсилюється тоді, коли власна культура перебуває в стані хронічного хаосу, а її цінності безперервно змінюються. Люди ж поволі відходять від звичних способів думати, відчувати, пристосовуватись до життя.

Останнє ускладнює позитивну психологічну активність людини. Вона починає комплексувати, розгублюється, впадає у занепокоєність і т. ін., а стан трансценсії (термін А. Тофлера) як вираження сучасної темпоральності життя наділяє людську особистість рисою непостійності (непостоянства - рос.) та почуттям ностальгії, чутливо-занепокоєним переживанням дискретності світу.

До речі, останнє притаманне не виключно, як інколи вважають, особистості сучасного «тінейджера», а й зрілим людям. (Загальновідоме повальне захоплення астрологією, містикією, пророцтвом і т. п.).

Але як не дивно, позбавити людину від «культурошоку» може лише КУЛЬТУРА, тому що саме вона є тією сферою людської діяльності, в межах якої зовнішній по відношенню до індивіда світ сутностей стає внутрішнім його здобутком, що містить в собі певний смисл та ту або іншу особистісну цінність.

Отже, для піднесення соціальної активності суб'єкта діяльності потрібне його поєднання з культурою, що передбачає не тільки соціальну доступність залучення до її істинних цінностей, а й постійну креативну людську діяльність по продукуванню цінностей культури.

Саме тому дуже важко передбачити позитивні наслідки реформування будь-якого суспільства, коли таке здійснюється без врахування його культурного змісту. Адже відомо, що духовно-культурні процеси завжди сприяють повному подоланню більшості видів відчуження, оскільки опосередковують собою будь-який прояв життєдіяльності людей.

Культурне опосередкування життя передбачає такі зміни, при яких діяльність колишніх поколінь акумулюється в сьогоденні як специфічно людська складова соціального середовища. Ця форма розвитку в свою чергу

передбачає особливу значимість соціальності для розвитку особистості, оскільки тільки кооперативно діючи, люди створюють необхідні умови для того, щоб цей розвиток стався, здійснювався.

Таким чином, опосередкована культурою діяльність має різноспрямовані наслідки; вона одночасно змінює даний суб'єкт по відношенню до інших «Я», забезпечує зв'язок «Я» з іншими по відношенню до ситуації в цілому, а також змінює певним чином саме середовище, в якому взаємодіє суб'єкт «Я» з іншими людьми. Врешті-решт, культурне опосередкування вчинків, поведінки людини забезпечує таку динаміку взаємодій, яка сприяє поєднанню окремих людських життів у життя людства, а окреме людське життя в органічну гармонійну цілісність.

В плані таких думок доречним буде зауважити, що сьогодні особлива гострота дискусій в європейському антропологічному пізнанні спостерігається якраз навколо питань: як пов'язані між собою різні культури? та як узгоджується культура з різними життєвими ситуаціями людини та суспільства?

Але беззаперечним, на мій погляд, в цих дискусіях повинні залишатися людські способи життя, «людський фон» культури та субстанція людяності.

І останнє зауваження. З огляду на складність проблеми і обмеженість обсягу публікації є сенс зробити деяке узагальнення вище викладеного.

По-перше, феномен відчуження є об'єктивно-необхідним процесом, тісно пов'язаним з людською суб'єктивністю та діяльністю.

По-друге. Будучи за своєю природою соціальним протиріччям, воно не менш протирічливо відображається у свідомості людини у своєму розмаїтті форм і у відповідності зі способами організації життєдіяльності особистості і соціуму.

По-третє. В залежності від відносин, які складаються в реальній взаємодії між людьми, індивідом і державою, особистістю та суспільством, знаходиться позитивна, чи негативна спрямованість відчуження, що врешті-решт або наповнює життя людини песимізмом та крахом надій, втратою сенсу буття, або оптимістично мотивує і

стимулює її креативну діяльність.

По-четверте. Для реального подолання існуючого відчуження, подолання тієї соціальної напруги, в якій перебуває наше суспільство, потрібне залучення всіх конструктивних зусиль добре освічених та інформованих, усвідомлюючих необхідність реальних змін та проявляючих творчу ініціативу суб'єктів соціальної дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Философский энциклопедический словарь. - М., «Советская энциклопедия», 1983.
2. Кримський С. Б. Уособлення як шлях самотворення людини// Філософсько-антропологічні питання 95. - Вип. 1. - К., 1996.
3. Гейзенберг В. Шаги за горизонт. - М., 1986
4. Тоффлер А. Футурошок - Спб.: «Лань», 1997.
5. Коул М. Культурно-историческая психология: наука будущего. - М.: «Когито-центр», 1997.
6. Козловски Петер. Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия технологического развития. - М.: «Республика», 1997.

СТРЮК Л. Б., СТРЮК М. І.,
ТЕРЕЩЕНКО В. Г.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ПРОЗОВОЇ СПАДЩИНИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Дослідження повістей Т. Г. Шевченка дозволяє твердити, що в центрі художньої уваги письменника стоїть людина. Це повністю узгоджується з висновком Д. Чижевського про антропоцентризм як основу світогляду Тараса Шевченка (1, 35-38).

Про антропоцентризм повістей Шевченка свідчать уже їх назви: «Варнак», «Наймичка», «Капитанша», «Княгиня» вказують на приналежність людини до певного соціального прошарку: «Несчастный» - назва, яка має оціночний характер і є синонімом до знедолених. Назва